

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA

ETNIČKI STEREOTIPI
I NACIONALNI MITOVI
KAO PREPREKE POMIRENJU
U SRPSKO-ALBANSKIM
ODNOSIMA

Urednici:
Goran Tepšić
Radmila Nakarada
Mirjana Vasović

Beograd
2015.

ISTRAŽIVANJE
„ETNIČKI STEREOTIPI I NACIONALNI MITOVI
KAO PREPREKE POMIRENJU U SRPSKO-ALBANSKIM ODNOŠIMA“

PODRŽALA JE
BERGHOF FONDACIJA
Berlin, SR Nemačka

Berghof Foundation

ETNIČKI STEREOTIPI I NACIONALNI MITOVI KAO PREPREKE POMIRENJU U SRPSKO-ALBANSKIM ODNOSIMA

Izdavač:

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka

Beograd, Jove Ilića 165

Telefon: 011/30 92 999, Faks: 011/24 91 501

E-mail: fpn@fpn.bg.ac.rs

<http://www.fpn.bg.ac.rs>

Za izdavača:

Ilija Vujačić

Uredili:

Goran Tepšić

Radmila Nakarada

Mirjana Vasović

Dizajn i prelom:

Nina Popov

Lektura i korektura:

Lektorsko odeljenje JP *Službeni glasnik*

Tiraž:

300

Štampa:

JP *Službeni glasnik*

ISBN 978-86-84031-82-4

Ovaj zbornik je objavljen u okviru naučnoistraživačkog projekta Univerziteta u Beogradu – Fakulteta političkih nauka, *Politički identitet Srbije u regionalnom i globalnom kontekstu* (evidencijski broj: 179076), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

ISTRAŽIVAČKI TIM

Celokupno istraživanje „Etnički stereotipi i nacionalni mitovi kao prepreke pomirenju u srpsko-albanskim odnosima“ sproveo je tim Centra za studije mira Univerziteta u Beogradu – Fakulteta političkih nauka (www.csm-fpn.org). Tim su činili:

prof. dr Radmila Nakarada, rukovodilac projekta
prof. dr Mirjana Vasović, rukovodilac istraživanja
doc. dr Nemanja Džuverović, koordinator projekta
Vujo Ilić, koordinator istraživanja
Goran Tepšić, rukovodilac istraživačkog tima
Renata Eremić, rukovodilac istraživačkog tima
Mladen Stojadinović, istraživač
Nevena Kostadinović, istraživač
Dafina Halili, spoljašnji saradnik
Marija Stojiljković, prevodilac

Posebnu zahvalnost, na nesebičnoj pomoći i podršci istraživačkom timu, dugujemo akademiku prof. dr Ljubodragu Dimiću.

SADRŽAJ

I. UVOD

Radmila Nakarada

Goran Tepšić

O POTREBI ISTRAŽIVANJA MITOVA I STEREOTIPA U SRPSKO-ALBANSKOM SUKOBU	11
---	----

II. KOSOVO IZMEĐU ISTORIJSKOG SUKOBA I ISTORIJSKOG POMIRENJA

Radmila Nakarada

GLAVNE KONTROVERZE U ISTORIJSKIM NARACIJAMA SRBA I KOSOVSKIH ALBANACA	21
--	----

Mladen Stojadinović

PROCES POMIRENJA NA KiM – PREPREKE I PERSPEKTIVE	47
--	----

Mirjana Vasović

PSIHOLOŠKA MOĆ I ULOGA NACIONALNIH MITOVA U MEĐUETNIČKIM KONFLIKTIMA	67
---	----

III. ISTRAŽIVANJE

Goran Tepšić

Renata Eremić

NACIONALNI MITOVI U SRPSKIM I ALBANSKIM UDŽBENICIMA ISTORIJE	99
---	----

Vujo Ilić

ETNIČKI STEREOTIPI U ALBANSKIM I SRPSKIM UDŽBENICIMA ISTORIJE	177
--	-----

IV. DODATAK

Nevena Kostadinović

Goran Tepšić

ANALIZA MEDIJA – „MARTOVSKI NEREDI“ I „KOSOVSKA NEZAVISNOST“ 213

V. ZAKLJUČAK

Radmila Nakarada

Goran Tepšić

PROTIVREČNOSTI I PREVAZILAŽENJE
SRPSKO-ALBANSKOG SUKOBA 231

Vujo Ilić

Centralnoevropski univerzitet

ETNIČKI STEREOTIPI U ALBANSKIM I SRPSKIM UDŽBENICIMA ISTORIJE

Sažetak: Autor se u ovom radu bavi teorijskim određenjem etničkih stereotipa, operacionalizacijom ovog koncepta i njegovom primenom na sadržaj albanskih i srpskih udžbenika istorije. On zatim daje pregled prethodnih istraživanja etničkih stereotipa na prostoru Srbije i iznosi rezultate kvantitativne i kvalitativne analize udžbenika. Rezultati ove analize su svrstani u osam kategorija: srpski pozitivni autostereotipi, srpski negativni autostereotipi, srpski stereotipi o Albancima, srpski stereotipi o Turcima, albanski pozitivni autostereotipi, albanski negativni autostereotipi, albanski stereotipi o Srbima i albanski stereotipi o Turcima.

Ključne reči: etnički stereotipi, istraživanja etničkih stereotipa u Srbiji, albanski i srpski udžbenici istorije, stereotipi o Srbima u albanskim udžbenicima, stereotipi o Albancima u srpskim udžbenicima.

UVOD

U literaturi o stereotipima i etničkim sukobima postoji konsenzus da stereotipi i, sa njima blisko povezan fenomen predrasude pozitivno koreliraju sa različitim fazama etničkih sukoba,¹ a obrazovni sistem je nesumnjivo jedan od najvažnijih faktora u procesu razvijanja i prenošenja stereotipa, uključujući etničke. Ne potpuno neopravдано, američki aktivista i društveni kritičar Gato obavezni školski sistem naziće „oružjem za masovno podučavanje“² Školski udžbenici nisu samo prve knjige sa kojima deca dolaze u kontakt, nego su, češće nego što prepostavljamo, i jedine,³

1 Donald P. Green and Rachel L. Seher, „What Role Does Prejudice Play in Ethnic Conflict?“, *Annual Review of Political Science*, Vol. 6, No. 1, 2003, str. 509–531.

2 John Taylor Gatto, *Weapons of Mass Instruction: A Schoolteacher’s Journey Through the Dark World of Compulsory Schooling*, New Society Publishers, 2010.

3 Istraživanje u Južnoj Africi pokazalo je da manje od polovine učenika u svom domu ima više od deset knjiga, dok u Egiptu, osim udžbenika, 88% domaćinstava nije imalo drugih knjiga. „Textbooks Round the World: It Ain’t Necessarily So“, *The Economist*, 10. 2012, <http://www.economist.com/node/21564554>.

a stereotipi u udžbenicima, predstavljeni kao znanje o svetu koji ih okružuje, jednom „podočeni“ u detinjstvu po pravilu ostaju doživotno prisutni u svesti. Grin i Seher pesimistično primećuju, parafrazirajući poznatu maksimu o napretku u naući Maksa Planka, da su stereotipi i predrasude toliko teško iskorenjivi da je jedini realističan način njihovog prevladavanja – odumiranje naraštaja koji svet vide u svetu predrasuda i dolazak novih, koje neće biti „podočene“.

Diseminacija starih i razvijanje novih stereotipa o etničkim grupama kroz obrazovne sisteme u Srbiji i na Kosovu stoga je problem koji će nastaviti da opterećuje odnose ova dva postkonfliktna društva. Prethodnih decenija obavljeno je nekoliko obimnih empirijskih istraživanja stereotipa, predrasuda i socijalne distančnosti između Srba i Albanaca. Takođe, u poslednjih dvadeset godina školski udžbenici, naročito istorijski, nisu izbegli temeljno proučavanje istoričara i društvenih naučnika. Međutim, prema saznanjima autora ovog istraživanja, etnički stereotipi u srpskim i albanskim udžbenicima nisu bili predmet istraživanja.

ŠTA SU ETNIČKI STEREOTIPI?

Stereotipi se, u okvirima različitih naučnih disciplina proučavaju još od početka XX veka, a prvi put ih, u savremenom smislu i pod tim nazivom, razmatra Volter Lipman 1922. godine.⁴ Alportov⁵ klasični rad o prirodi predrasuda najreprezentativniji je za perspektivu koja predstavlja stereotipe unutar svesti pojedinca, dok je socijalni psiholog Tajfel⁶ najistaknutiji predstavnik komplementarne perspektive koja ih izučava u svetu društvenih odnosa.⁷ I pored (ili baš zbog) duge i bogate tradicije istraživanja fenomena, ne postoji opšteprihvaćena definicija stereotipa, niti konsenzus o prirodi odnosa između stereotipa i nekoliko povezanih fenomena, kategorizacija i predrasuda. Autori ovih istraživanja usvojili su širu definiciju stereotipa, koja se zasniva na povezanosti ova tri fenomena,⁸ kako bi analitička matrična mogla da zahvati što više podataka u udžbenicima.

Podimo od određenja etničkih stereotipa kao *uverenja o karakteristikama, atributima i ponašanju članova etničkih grupa*.⁹ Iako stereotipi mogu u osnovi da imaju „tačne“ reprezentacije stvarnosti, odnosno da ukazuju na stvarno postojeće

4 Walter Lippmann, *Public Opinion*, Transaction Publishers, 1997.

5 Gordon W Allport, *The Nature of Prejudice*, Garden City, New York: Doubleday, 1958.

6 Henri Tajfel, *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology*, Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

7 Charles Stangor and Mark Schaller, „Stereotypes as Individual and Collective Representations,“ in: *Stereotypes and Prejudice: Key Readings*, ed. Charles Stangor, Psychology Press, 2000, str. 3–37.

8 O različitim istraživačkim perspektivama videti: James L. Hilton and William von Hippel, „Stereotypes,“ *Annual Review of Psychology*, Vol. 47, No. 1, 1996, str. 237–271.

9 Hilton i Hippel, str. 242.

razlike između članova različitih grupa (profesionalnih, starosnih, itd.), stereotipi vezani za dugotrajne i teško promenljive atributе pojedinaca, kao što su etnička pripadnost, na kontinuumu „tačnosti“ nalaze se na negativnom polu, što su pokazala empirijska istraživanja „nacionalnog karaktera“.¹⁰

Gordon Alport objašnjava ove „netačne ideje o određenim grupama“ kao potpuno prirodne, jer je kognitivni proces kategorizacije, odnosno generalizacije, nezaobilazan u svakodnevnom životu. Iako netačne, pozitivne generalizacije ne bi predstavljale problem po društvo, ali one prema Alportu čine osnovu za stereotipe, odnosno predrasude, koje on određuje kao nepovoljne predispozicije prema članovima drugih grupa. Dakle, nisu sve neopravdane generalizacije, koje se kod Alporta mogu izjednačiti sa stereotipima, isto što i predrasude. Razlika između grešaka proizašlih iz prejedicanja i predrasuda jeste u otpornosti na promenu kada se u susretu sa novim znanjima ovi stavovi ne menjaju.¹¹ Predrasude su stoga antipatiјe zasnovane na nefleksibilnim generalizacijama, koje se osećaju ili iskazuju i koje su usmerene prema grupama ili pojedincima koji im pripadaju¹² – „Ne samo da mi znamo šta znači Kinez, Meksikanac ili Londonac, već možemo imati i propratni osećaj (ne)naklonosti koja prati taj koncept“.¹³ Skorija istraživanja pokazuju da predrasude, vrednosne orijentacije prema vlastitoj ili drugoj grupi, mogu da prethode formiranju stereotipa,¹⁴ što znači da je opravданo očekivati postojanje kompleksnog odnosa međusobnog učvršćivanja stereotipa i predrasuda, dok oba ova fenomena čine osnovu za diskriminaciju.¹⁵

Kada se stereotipi pripisuju pripadnicima sopstvene grupe, govorimo o auto-stereotipima, dok karakteristične osobine koje se pripisuju pripadnicima spoljašnjih grupa možemo nazivati heterostereotipima, ali će se u ovom istraživanju govoriti o autostereotipima i stereotipima. Druga dimenzija stereotipa koju uzimamo u obzir u ovom istraživanju jeste vrednosna orijentacija – stereotipi i autostereotipi mogu biti pozitivni i negativni. Kakav je odnos pozitivnih i negativnih auto i hetero stereotipa? Iako je dugo vremena u socijalnoj psihologiji vladala prepostavka o negativnom reciprocitetu stavova prema sopstvenoj i drugoj grupi, one (strukturalno-funkcionalna teorija Samnera i funckionalna teorija Šerifa¹⁶) gube na značaju,

10 A. Terracciano *et al.*, „National Character Does Not Reflect Mean Personality Trait Levels in 49 Cultures,“ *Science (New York, N. Y.)*, Vol. 310, No. 5745, October 7, 2005, str. 96–100.

11 Alport, *o. c.*, str. 9.

12 *Ibidem*.

13 *Ibidem*, 21.

14 Diane Mackie, *et al.*, „Social Psychological Foundations of Stereotype Formation,“ in: *Stereotypes and Stereotyping*, ed. Neil Macrae and Charles Stangor, Guilford Press, 1996, str. 41–79.

15 John F. Dovidio, *et al.*, „Stereotyping, Prejudice, and Discrimination: Another Look,“ in: *Stereotypes And Stereotyping*, ed. Neil Macrae and Charles Stangor, Guilford Press, 1996, str. 276–322.

16 W. G., Sumner, *Folkways – A Study of the Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Mores, and Morals*, New York, Ginn and Company, 1906; M. Sherif, *In Common Predicament: Social Psychology of Intergroup Conflict and Cooperation*, Boston, Houghton Mifflin, 1966.

posebno posle Tajfelove teorije socijalnog identiteta. Alport je insistirao da je pozitivna predrasuda mnogo uobičajenija od negativne i da pre precenjujemo nešto što nam je drago nego što potcenjujemo suprotno.¹⁷ Bruer (Brewer) jeste saglasan s Alportom u vezi s tim da je identifikacija sa sopstvenom grupom nezavisna od antipatije prema drugoj grupi.¹⁸

OPERACIONALNA DEFINICIJA ETNIČKIH STEREOTIPA

Stereotipi i predrasude ne mogu se izjednačavati. Međutim, Alportovo povezivanje stereotipa i predrasuda podržavaju rezultati brojnih istraživanja koja povezuju vrednosne stavove prema pripadnicima grupa (predrasude) sa vrednosnim konotacijama njihovih uverenja (stereotipa) o članovima grupe.¹⁹ Kroz istoriju istraživanja predrasuda i stereotipa, ova dva fenomena su nekada bila razmatrana odvojeno, a nekada zajedno – Fon Hipel definiše pojedince sa predrasudama kao one koji operišu sa stereotipnim pristrasnostima kada ‘dekodiraju’ pripadnika određene grupe, a nepredrasudni ljudi nisu pristrasni u tom pogledu.²⁰

U našem istraživanju odlučili smo se za širu definiciju stereotipa, koja bi obuhvatala i slučajeve iskazanih predrasuda. Tako etničke stereotipe definišemo kao: *generalizacije o karakteristikama, atributima i ponašanju članova etničkih grupa*, prateći definicije Alporta i Fon Hipela.

EMPIRIJSKA ISTRAŽIVANJA STEREOTIPA

Empirijska istraživanja stereotipa i sa njima povezanih fenomena relativno su brojni u Srbiji. Možemo se za potrebe ovog istraživanja osvrnuti na ispitivanja etničkih autostereotipa i heterostereotipa na Kosovu, koje je obavio Mihailović 1997.²¹ i istraživanje Popadića i Bira iz 1999. godine.

Terenski deo Mihailovićevog ispitivanja etničkih autostereotipa i heterostereotipa na Kosovu, obavljen je u junu 1997. na poduzorku Albanaca, koji je obuhvatilo 816 građana i na poduzorku Srba, koji je obuhvatilo 405 građana, primenom dvoetapnog stratifikovanog uzorka. Ispitanicima je ponuđeno deset pozitivnih i deset negativnih osobina i od njih je traženo da izaberu po tri koje najbolje opisuju njihov narod i druge narode. Autostereotipi su, kao što je utvrđeno i u brojnim

17 Alport, *o. c.*, str. 25.

18 M. B. Brewer, „The Psychology of Prejudice: Ingroup Love and Outgroup Hate?“, *Journal of Social Issues*, 55(3), str. 429–444.

19 Hilton i Hippel, str. 256.

20 *Ibidem*, str. 258.

21 Srećko Mihailović, „Etnički autostereotipi i heterostereotipi na Kosovu“, *Sociologija*, 40 (3), 1995.

drugim istraživanjima, veoma pozitivni. Sopstveni narod se najčešće opisuje u kategorijama gostoljubivosti, hrabrosti, miroljubivosti, čistoće, inteligencije, iskrenoći itd. Pripadnici drugog naroda su, u kontekstu mržnje prema drugim narodima, podmukli, složni, grubi, zaostali itd. Albanci i Srbi gotovo istim osobinama opisuju sebe, odnosno one druge. Za opis Srba Albanci koriste samo 7% pozitivnih osobina i čak 93% negativnih. Srbi Albancima pripisuju 32% pozitivnih i 68% negativnih osobina. Istraživači ukazuju da se, s obzirom na to da su njihovi rezultati slični onima do kojih je došao Dragan Pantić 1986, može govoriti o trajnosti etničkih stereotipa Srba o Albancima i Albanaca o Srbima.

Istraživanje autostereotipa i heterostereotipa Srba u Srbiji Dragana Popadića i Mikloša Bira²² vršeno je kroz terensko ispitivanje javnog mnjenja i obavljen je tokom oktobra 1997. godine. Uzorak je obuhvatilo 400 ispitanika srpske nacionalnosti iz Srbije (bez Kosova), na kojima su ispitivani etnički stereotipi u odnosu na deset naroda, uključujući Srbe i Albance, uz koje je data lista od 15 bipolarnih atributa. Istraživanje pokazuje da su pojedini stereotipi veoma rasprostranjeni. Najveće slaganje je oko toga da su Srbi gostoljubiv narod (90%), ponosan (86%) i osećajan (82%), dok je najveća saglasnost oko negativnih stereotipa bila u konstataciji da su Albanci prljavi i necivilizovani. Prilikom merenja negativnih i pozitivnih atributa, opšta ocena je da se autostereotip jasno izdvaja od heterostereotipa. Na pozitivnom polu se izdvaja autostereotip o Srbima, na negativnom polu se izdvajaju stereotipi o Muslimanima i Albancima. Stereotip o Albancima ima skoro sve negativne osobine izrazito naglašene i sličan je stereotipu o Muslimanima. Oni su: primitivni, ne vole druge narode, prljavi, nekulturni, drski, neiskreni, svadljivi, sebični, glupi, hladni, kukavice. Autostereotip o Srbima je sastavljen isključivo od pozitivnih i veoma izraženih osobina: Srbi su gostoljubivi, ponosni, osećajni, hrabri, vole druge narode, iskreni, nesebični, pametni, pošteni, čisti, ljubazni, civilizovani, dok su nešto manje izražene sledeće osobine: vredni, kulturni i miroljubivi.

Pored stereotipa, etnička distanca između etničkih grupa na prostoru bivše Jugoslavije bila je često predmet istraživanja. Pregled rezultata istraživanja i njihova analiza mogu se naći u radovima Bore Kuzmanovića.²³ U istraživanju obavljenom 1993. u Srbiji (bez Kosova), utvrđeno je kao i u ranijim istraživanjima: „Od svih etničkih grupa koje su navedene u našoj listi, najčešće se odbacuju Albanci, kao što je već potvrđeno u mnogim dosadašnjim istraživanjima.“²⁴

22 Dragan Popadić i Mikloš Biro, „Autostereotipi i heterostereotipi Srba U Srbiji“, *Nova srpska politička misao*, br. 1–2, 1999, str. 89–109.

23 Bora Kuzmanović, „Socijalna distanca prema pojedinim nacijama“, u: Lazić, M. (prir.), *Razaranje društva*, Beograd, „Filip Višnjić“, str. 225–244. i Bora Kuzmanović, „Etnička distanca u Crnoj Gori“, u: Borislav Đukanović, Bora, Kuzmanović, Mladen, Lazić, i Miloš, Bešić: *Nacija i država*, Podgorica, SocEN, 2001, str. 177–246.

24 Zagorka Golubović, Bora Kuzmanović i Mirjana Vasović, *Društveni karakter i društvene promene u svetu nacionalnih sukoba*, Beograd, Institut za filozofiju i društvenu teoriju i „Filip Višnjić“, 1995, str. 197–198.

U poslednjem istraživanju socijalne distance građana Srbije, koje je obavljao Dragan Popadić,²⁵ najmanja je distanca prema Srbima (koju ispoljavaju nesrbi), takođe najveća distanca²⁶ je prema Albancima. Čak 40% građana ih nerado vidi kao državljanje Srbije, skoro polovina ih ne bi želela za komšije, preko polovine ih ne bi želelo za šefa, a 70% bi odbilo da zasnuje bračnu vezu sa njima. Pregledom više istraživanja etničke distance među narodima bivše Jugoslavije i njene promene tokom nekoliko decenija, od šezdesetih do kraja devedesetih godina, autor utvrđuje da je distanca ipak bila na niskom nivou tokom celog perioda i čak neposredno pred izbijanje ratnih sukoba i da do naglog rasta međusobne distance dolazi neposredno pred ratne sukobe početkom devedesetih i sa raspadom SFRJ. Međutim, distanca prema Albancima (npr. neprihvatanje bliskog srodstva preko braka) jeste konstantno viša nego prema drugim etničkim grupama u svim istraživanjima. Empirijska istraživanja pokazuju stalnost trenda pozitivnih autostereotipa i negativnih heterostereotipa između grupa, i sa njima povezane izražene etničke distance.

STEREOTIPI U UDŽBENICIMA ISTORIJE

Za razliku od empirijskih istraživanja stereotipa, predrasuda i etničke distance, istraživanju etničkih stereotipa u udžbenicima istorije posvećuje se pažnja tek posle početka oružanih sukoba na prostoru bivše Jugoslavije. Nakon nekoliko istraživanja tokom devedesetih godina, u Srbiji na inicijativu Centra za antiratnu akciju, još 1994.,²⁷ rezultati obimnijih istraživanja stereotipa u jugoistočnoj Evropi objavljivao je Institut za istraživanje školskih udžbenika Georg Ekert iz Braunšvajga 1996. godine.²⁸ Pregled više inicijativa istoričara vezanih za revizije udžbenika, kao i rad na pisanju zajedničkih udžbenika istorije, može se naći u radovima Dubravke Stojanović.²⁹ Ona posebno analizira autostereotipe u srpskim udžbenicima

-
- 25 „Put iz bratstva i jedinstva – etnička distanca građana Srbije“, u: Srećko Mihailović (ur.), *Kako građani Srbije vide tranziciju: istraživanje javnog mnenja tranzicije*, Friedrich Ebert Stiftung, Beograd, 2010.
- 26 Merenja socijalne distance obično se sastoje od predočavanja ispitanicima liste različitih socijalnih grupa, a onda i različitih socijalnih odnosa, od vrlo bliskih do vrlo udaljenih, a zatim se od ispitanika traži da označi u koje bi odnose pristao, a u koje ne bi da stupa sa pripadnicima socijalnih grupa.
- 27 Dijana Plut, Ružica Rosandić i Vesna Pešić, *Ratništvo, patriotizam, patrijarhalnost: analiza udžbenika za osnovne škole*, Centar za antiratnu akciju, 1994.
- 28 Wolfgang Höpken (ed.), *Öl Ins Feuer? – Oil on Fire? Schulbücher, Ethnische Stereotypen Und Gewalt in Südosteuropa - Textbooks, Ethnic Stereotypes and Violence in South-Eastern Europe*, Hannover: Studien zur Internationalen Schulbuchforschung, Vol. 89, 1996.
- 29 Dubravka Stojanović, „Konstrukcija Prošlosti – Slučaj srpskih udžbenika Istorije“, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, Vol. 5, Zagreb, 2001, str. 31–44. i „Slow Burning: History Textbooks in Serbia, 1993–2008“, in: *Transition and the Politics of History Education Southeast Europe*, Augusta Dimou (ed.), V&R unipress, 2009, str. 141–158.

o istorijskoj ispravnosti sopstvene nacije (nasuprot istorijske krivice drugih nacija), o sopstvenoj naciji kao istorijskom pobedniku, o naciji kao žrtvi i o svom prostoru i svom narodu kao centru sveta.

OČEKIVANJA

Na osnovu do sada izložene teorije stereotipa i rezultata istraživanja, očekivanja ovog istraživačkog projekta bila su višestruka. Pre svega, očekivalo se prisustvo etničkih stereotipa u udžbenicima. Kao drugo, očekivali smo veću frekvenciju auto-stereotipa nego heterostereotipa, kao i veću brojnost pozitivnih autostereotipa od negativnih stereotipa, nasuprot negativnim autostereotipima i pozitivnim heterostereotipima. Takođe, očekivala se određena istovetnost etničkih stereotipa – učestalost određenih pozitivnih i negativnih autostereotipa i heterostereotipa kod jedne i kod druge strane. Na kraju, želeli smo da istražimo sadržaj najčešćih stereotipa kako bismo ukazali na njihovu ulogu u etničkim sukobima i procesu pomirenja.

METODOLOGIJA³⁰

Analizu srpskih i kosovskih udžbenika istorije vršili su članovi istraživačkog tima. Analizirano je sedam udžbenika istorije objavljenih u Srbiji i osam udžbenika objavljenih na Kosovu, od strane izdavača u javnim ili državnom vlasništvu, odnosno sa najvećom distribucijom. Analizirali smo udžbenike koji su u prodavnici bili ponuđeni istraživačima, tako da su se, od srpskih udžbenika, analizirale istorije za šesti, sedmi i osmi razred osnovne škole (udžbenik za peti razred obrađuje antičku istoriju i u njemu nije bilo sadržaja koji bi se bavio istorijom Srba i Albanaca, a obuhvaćena su dva udžbenika istorije za sedmi razred, različitim autora – a u analitičkom delu istraživanja, udžbenici su preimenovani u: S06, S07a, S07b, S08), kao i četiri razreda gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera (S01, S02, S03, S04). Analizirani su kosovski udžbenici za peti, šesti, sedmi, osmi i deveti razred osnovne škole (K05, K06, K07, K08, K09), kao i deseti, dvanaesti i trinaesti razred gimnazije (K10, K12 i K13, sadržaj udžbenika za jedanaesti razred do kog smo došli bio je identičan desetom udžbeniku).

Prilikom kodiranja i analize³¹ atributi su identifikovani na osnovu reči, rečenica ili smisla odeljka. Stereotipi su kodirani kao autosterotipi, heterostereotipi, pozitivni i negativni, i kao takvi sažimani u grupe. Kao stereotipi su identifikovani

30 Kao koristan izvor preporuka za buduća istraživanja udžbenika, videti: Falk Pingel, UNESCO Guidebook on Texbook Research and Texbook Revision, UNESCO, 2010.

31 J. Saldana, *An Introduction to Codes and Coding. The Coding Manual for Qualitative Researchers*, Sage Publications Ltd, 2009, str. 1–31.

ne samo direktni stereotipi etničkih grupa već i atributi pridavani istaknutim pojedincima, organizacijama ili institucijama kojima se indirektno ojačavaju stereotipi o etničkim grupama. Zbog značajno različitih izvora (nisu analizirani obimi udžbenika, broj reči ili strana) i dvostepenog kodiranja (grupa istraživača je vršila kodiranje sadržaja udžbenika, a jedan istraživač je obrađivao podatke), u odeljku kvantitativne analize odnosi različitih kategorija stereotipa izračunavani su unutar svakog udžbenika pojedinačno. Takođe, važno je napomenuti i da se, na osnovu dizajna ovog istraživanja, podaci o većoj ili manjoj frekvenciji stereotipa u jednoj ili drugoj grupi udžbenika ne bi trebalo direktno poređiti.

Takođe, etničke grupe o kojima se u udžbenicima javlja manje od dva do tri atributa nisu analizirane, tako da su jedine četiri etničke grupe koje se spominju pored Srba i Albanaca: Turci, Grci, Bošnjaci i Crnogorci (poslednji samo u srpskim udžbenicima). Atributi pripisivani Slovenima i Ilirima u srpskim i kosovskim udžbenicima tretiraju se kao autostereotipi, dok se u kosovskim udžbenicima Srbi i Crnogorci tretiraju kao jedna grupa. Stereotipi drugih naroda ili pojedinaca o svojoj grupi tretirane su u istraživanju kao instance autostereotipa.

ANALIZA

Analitički deo ovog istraživanja biće podeljen u dva dela. U prvom delu biće prikazani rezultati analize, čiji je cilj da ukaže na numeričke vrednosti odnosa različitih kategorija stereotipa u oba korpusa udžbenika, a u značajno obimnijem drugom, kvalitativnom delu istraživanja biće analiziran sadržaj najčešćih stereotipa, uz navođenje brojnih primera iz udžbenika.

Kvantitativna analiza

U tabeli 1,³² Frekvencija stereotipa u srpskim i albanskim udžbenicima, prikazani su rezultati kvantitativne analize sedam srpskih i osam kosovskih udžbenika, S₁-S₇ i K₁-K₈. Kolona N pokazuje broj kodiranih stereotipa po udžbeniku, kao i sumu po korpusu udžbenika. Kolona A pokazuje ukupan broj autostereotipa, broj pozitivnih i negativnih autostereotipa, odnos pozitivnih prema negativnim u svakom udžbeniku i C – ponderisanu srednju vrednost ovih odnosa u korpusu udžbenika. Kolona H prikazuje ukupan broj heterostereotipa (u ovoj tabeli date su samo vrednosti kosovskih autostereotipa o Srbima i srpskih autostereotipa o Albancima), odnos heterostereotipa prema autostereotipima u svakom udžbeniku, i konačno B – ponderisanu srednju vrednost ovih odnosa u celom korpusu udžbenika.

32 Udžbenici S₁ – S₇ su: S 06, S 07a, S 07b, S 08, S 02, S 03 i S 04; K₁ - K₈: K 05, K 06, K 07, K 08, K 09, K 10, K 12 i K 13.

Tabela 1 – Frekvencija stereotipa u srpskim i albanskim udžbenicima

	N:	A. Auto stereotipi				H. Hetero stereotipi	
		a. Ukupno	p. Pozitivni	q. Negativni	c. odnos p:q	h. Ukupno	b. odnos h:a
S ₁	49	47	28	19	1.47	2	0.04
S ₂	43	29	25	4	6.25	14	0.48
S ₃	95	85	65	20	3.25	10	0.12
S ₄	31	13	8	5	1.6	18	1.38
S ₅	65	61	22	39	0.56	4	0.06
S ₆	100	94	46	48	0.96	6	0.06
S ₇	28	18	8	10	0.8	10	0.55
ΣS: 411		C^s 1.98				B^s 0.25	
K ₁	171	136	124	12	10.3	35	0.26
K ₂	43	35	33	2	16.5	8	0.29
K ₃	63	56	52	4	13	7	0.12
K ₄	71	51	44	7	6.29	20	0.39
K ₅	110	54	44	10	4.4	56	1.04
K ₆	67	18	13	5	2.6	49	2.72
K ₇	110	43	29	14	2.07	67	1.56
K ₈	99	44	27	17	1.59	55	1.25
ΣK: 734		C^k 7.94				B^k 0.93	

Za početak, možemo izložiti rezultate ponderisane srednje vrednosti odnosa pozitivnih i negativnih autostereotipa u srpskim i kosovskim udžbenicima. Odnosi pozitivnih prema negativnim autostereotipima ($c_n = p_n/q_n$) prikazani su u petoj koloni, a ponderisana srednja vrednost ovih odnosa, izračunavana po formuli $C = (c_1a_1 + c_2a_2 + c_3a_3 \dots c_na_n) / (a_{1+}a_{2+}a_{3+} \dots a_n)$, nalazi se u poslednjem redu.

Vrednost za srpske udžbenike C^s iznosi 1.98, dok je za kosovske $C^k = 7.94$.

Drugom analizom dolazimo do odnosa između frekvencije heterostereotipa (o Albancima u srpskim udžbenicima i o Srbima u albanskim udžbenicima) i auto-stereotipa (pozitivnih i negativnih). Na osnovu vrednosti u poslednjoj koloni ($b_n = h/a_n$) dolazi se do ponderisanih srednjih vrednosti – $B = (b_1N_1 + b_2N_2 + b_3N_3 \dots b_nN_n) / (N_{1+}N_{2+}N_{3+} \dots N_n)$ – odnosa heterostereotipa i autostereotipa u srpskim i kosovskim udžbenicima, koje iznose: $B^s = 0.25$ i $B^k = 0.93$.

Na osnovu rezultata analize, možemo doneti nekoliko zaključaka. Etnički stereotipi su, kao što se očekivalo, prisutni u svim udžbenicima istorije za osnovnu i srednju školu. Autostereotipi su izraženo pozitivni u oba korpusa udžbenika, međutim, na osnovu ograničenog poređenja korpusa srpskih i kosovskih udžbenika,

može se primetiti da su negativni stereotipi o sopstvenoj etničkoj grupi zastupljeniji u srpskim udžbenicima. Autosterotipi su frekventniji od heterostereotipa u oba korpusa udžbenika. Druga analiza takođe ukazuje da su negativni stereotipi o Albancima, iako prisutni u svim srpskim udžbenicima, manje frekventni nego negativni stereotipi o Srbima u kosovskim udžbenicima.

Na kraju, osvrnimo se i na stereotype o trećim grupama, prikazanim u tabeli 2. Jedina grupa koja se javlja u značajnoj mjeri u obe grupe udžbenika jesu Turci (Osmanlije). U kosovskim udžbenicima su relativno često prisutni i stereotipi o Grcima, a u srpskim udžbenicima i o Bošnjacima i Crnogorcima. Stoga će se, u kvalitativnom delu analize, posvetiti pažnja stereotipima o Turcima, Grcima, Bošnjacima i Crnogorcima.

Tabela 2 – Frekvencija stereotipa o trećim grupama

	Srbi	Albanci	Turci	Bošnjaci	Crnogorci
S ₁	47	2	10		
S ₂	29	14	11	4	
S ₃	85	10	36	8	
S ₄	13	18			
S ₅	61	4	17		
S ₆	94	6	27	7	11
S ₇	18	10			
	Albanci	Srbi	Turci	Grci	
K ₁	136	35	12		
K ₂	35	8			
K ₃	56	7	3		
K ₄	51	20	11	14	
K ₅	54	56			
K ₆	18	49		10	
K ₇	43	67			
K ₈	44	55			

Kvalitativna analiza

U ovom delu istraživanja analiziraće se sadržaj etničkih stereotipa. U tabeli 3 prikazani su najučestaliji srpski i kosovski pozitivni i negativni autostereotipi, najčešći stereotipi o drugoj grupi, i kao kontrolna grupa, prikazani su stereotipi o Turcima/ Osmanlijama. Zvezda pored svakog stereotipa ukazuje da je stereotip najučestaliji u oba korpusa udžbenika.

Tabela 3 – Frekvencije sadržaja stereotipa

Srpski pozitivni autostereotipi			Albanski pozitivni autostereotipi		
ratnici	41	*	nepokorni	66	*
hrabri	28	*	ratnici	24	*
slobodoljubivi	18	*	rodoljubi	23	*
nepokorni	16	*	slobodoljubivi	22	*
rodoljubi	8	*	hrabri	21	*
posvećeni	7	*	posvećeni	15	*
istrajni	6	*	učeni	13	
tradicionalni	6		istrajni	12	*
dostojanstveni	5		pobedonosni	11	
produhovljeni	5		slavni	9	
Srpski negativni autostereotipi			Albanski negativni autostereotipi		
nesložni	27	*	raseljeni	16	*
raseljeni	21	*	diskriminisani	9	
stradalnici	17	*	stradalnici	9	*
potčinjeni	17	*	potčinjeni	8	*
anarhični	10		nazadni	7	
divlji	6		oportunisti	6	
dominantni	5		nesložni	5	*
siromašni	4	*	siromašni	4	*
naivni	3		bojažljivi	3	
nasilni	3		autoritarni	2	
Srpski stereotipi o Albancima			Albanski stereotipi o Srbima		
nasilni	8	*	nasilni	44	*
razbojnici	8		terorišu	42	
oportunisti	5		tlačitelji	30	*
surovi	5	*	šovinisti	18	
nepokorni	4		diskriminišu	17	
osvetoljubivi	3		surovi	13	*
potčinjeni	3		militantni	12	
raseljeni	3		zavojevači	12	
tlačitelji	3	*	genocidni	10	
anarhični	2		asimilatori	8	
Srpski stereotipi o Turcima			Albanski stereotipi o Turcima		
nasilni	12	*	porobljivači	4	*
porobljivači	9	*	divlji	3	
terorišu	7	*	nasilni	3	*
gospodare	6		terorišu	3	*
opasni	6		tlačitelji	3	*
moćni	5	*	moćni	2	*
opaki	5		neverni	1	
osvetoljubivi	5	*	osvetoljubivi	1	*
tlačitelji	5	*	ratnici	1	
surovi	4	*	surovi	1	*

AUTOSTEREOTIPI

Pozitivni autostereotipi u albanskim udžbenicima

U kosovskim udžbenicima **pozitivni atributi pridavani 'precima' ili 'srodnicima'** Albanaca često se dovode u direktnu vezu sa savremenim Albancima:

„Iliri... su bili gostoprimaljivi i veoma darežljivi. Iliri su dočekivali prijatelje i ophodili se prema njima sa puno poštovanja i časti. Njihovo gostoprimestvo i velikodušnost mogu se porediti sa gostoprimestvom koje svojim gostima ukazuju savremeni Albanci.“ (K05, str. 17)

„Većina Albanaca koji su izbegli zbog osmanskih osvajanja uputila se ka Italiji. [...] Oni su sačuvali staro ime – Arbreši. [...] Oni su se stotinama godina odupirali asimilaciji. I dan danas Arbreši čuvaju albanski jezik, kulturu i tradiciju.“ (K05, str. 49)

„Čak i ako su imali tri vere, Albanci su uvek bili ujedinjeni i međusobno tolerantni. Albanci su najpoznatiji narod na svetu koji nikad nije vodio unutrašnje verske ratove.“ (K05, str. 50)

Najčešći pozitivni stereotip o Albancima u kosovskim udžbenicima jeste njihova **nepokornost**, koja se izražava u stalnom otporu prema svim stranim osvajačima. Ovaj stereotip može se trasirati kroz gotovo sve istorijske periode u udžbenicima. Osvajači kojima se opiru Iliri i Albanci su u predosmanskom periodu – Sloveni, odnosno Srbi:

„Iliri, a kasnije i Arbanasi, su uspeli da sačuvaju svoje biće, iako su njihove zemlje kolonizovali drugi narodi, uglavnom Sloveni. [...] Stara ilirska populacija koja je preživela, tokom vremena je dobila nazive Arberi i Arbanasi.“ (K06, str. 109)

„Uprkos svim ovim teškoćama arbanaški narod je uspeo da sačuva svoje biće. Arbanasi su se, s vremena na vreme, čak i dizali na ustanak protiv srpskih osvajača. Otpor koji su pružali Arbanasi je naišao na podršku u nekoliko evropskih zemalja.“ (K07, str. 44)

Slovenske osvajače su zamenili **osmanski**:

„Albanci su razvili neprekidnu borbu kako bi se oslobodili od osmanskog osvajača. Borba za slobodu okupila je sve Albance, bez obzira na to koje su vere ili odakle su bili.“ (K05, str. 57)

„[Arbanasi] se nikada nisu pomirili sa osmanskim osvajanjima.“ (K07, str. 54)

„Arbanaški otpor protiv osmanske vlasti nikada nije prestajao.“ (K07, str. 61)

Posle Osmanske imperije, nepokornost naroda se ponovo ispoljava prema **balkanskim državama, naročito Srbiji**:

„Na albanskim teritorijama su balkanske saveznice našle na otpor lokalnog stanovništva, koje je bilo uvereno da samo oružana borba protiv svakog osvajača može da im garantuje nezavisnost Albanije.“ (K08, str. 130)

„I pored svega, oni su nastavili da pružaju otpor, a suprotstavljeni su se čak i silom protiv represivnih mera balkanskih okupatora.“ (K08, str. 136)

„Kao odgovor na srpsko nasilje i teror, i da bi se ujedinili sa albanskim državom, septembra 1913. godine podignut je antisrpski ustanički ustanak. [...] ništa nije moglo da ugasi želju Albanaca za oslobođenjem i nacionalnim ujedinjenjem. Taj duh albanskog otpora se nastavio i kasnijih godina.“ (K08, str. 136–137)

Tokom celog XX veka stereotip o albanskoj nepokornosti se ponavlja. Za razdoblje **svetskih ratova i međuratni period** navodi se sledeće:

„Albanski narod, kao i uvek, našao je snage da se suprotstavi i da se borи, kako protiv austrougarske okupacije, tako i protiv bugarske.“ (K08, str. 162)

„Pred politikom pritisaka i genocida, Albanci sa Kosova i drugih oblasti su organizovali otpor, pod upravom Komiteta za nacionalnu odbranu Kosova. [...] Tako su se i drugi narodi Kraljevine SHS podigli u odbranu njihovih nacionalnih identiteta.“ (K09, str. 34–35)

„Sve ovo je fašistička Italija uradila da ne bi stvorila ekstremne neprijatelje od Albanaca, kao i da bi se, objedinjenjem albanskih zemalja, stvorile simpatije prema italijanskoj državi. Ipak, Albanci su bili uvereni da treba da se bore protiv svakog okupatora, a u ovoj prilici i protiv Italijana.“ (K09, str. 112)

Konačno, i u lekcijama koje obrađuju savremeni period **otpor** stranom osvajaču predstavlja se kao **trajna karakteristika albanskog naroda** i dovodi u vezu s oružanim sukobom:

„Tokom ponovnog osvajanja i uspostavljanja državne administracije, srpski vojni organi i žandarmerija su vršili strašan teror nad albanskim stanovništvom. [...] Ali ove mere nisu uspele da poraze albanski narod. On je našao snage i hrabrosti da prebrodi ovu tešku situaciju.“ (K13, str. 64)

„Ponovno uspostavljanje srpske okupacije albanski narod je dočekao trajnim otporom.“ (K09, str. 159)

„Demonstracije su još jednom pokazale Srbiji da Albanci ne pristaju da žive pod srpskom vlašću.“ (K10, str. 195)

„Ubistva i likvidacije boraca za slobodu bili su izvor inspiracije i primer otpora za omladinu Kosova.“ (K11, str. 196)

„Otpor Jašarijevih, predvođenih komandantom Ademom Jašarijem, bio je herojski. Ova borba je bila primer otpora, inspiracija celoj naciji, za slobodu i nezavisnost Kosova.“ (K11, str. 201)

Drugi najčešći atribut koji se pripisuje Albancima jeste **ratništvo**. Od Ilira do savremenih Albanaca naglašava se borbena spretnost i spremnost:

„Iliri su bili odani i hrabri ratnici.“ (K05, str. 8)

„Dardanci se pominju kao snažni ratnici, veoma dobri rudari, poznati trgovci i stočari.“ (K06, str. 71)

„Ustanici su se borili herojski, ali su bili primorani da se povuku pred osman-skom vojskom koja je bila superiornija i brojno i u oružju.“ (K08, str. 105)

„Borba albanskih četa uticala na očuvanje živosti i morala, kao i nacionalnog ponosa albanskog naroda.“ (K09, str. 64)

Stereotip koji se često iskazuje kroz poistovećivanje karakteristika istaknutih pojedinaca, odnosno nacionalnih junaka i naroda koji predstavljaju jeste **rodoljublje**. Ljubav prema domovini motivacija je za požrtvovanje u borbi:

„Ličnost Skenderbega je duboko usaćena u kolektivnu svest Arbanasa. Njegova ličnost je postala zaštitni znak albanskog naroda. Ona je reflektovala ljubav prema domovini, uticala na duhovni život i na podizanje nacionalne svesti.“ (K07, str. 72)

„Ovo delo [Samija Frašerija, „Albanija – šta je bila, šta jeste i šta će biti“ iz 1899.] je poslužilo kao inspiracija albanskim rodoljubima u borbama za slobodu i nezavisnost.“ (K08, str. 85)

„Srpski i crnogorski okupatori su od početka dočekivani s oružjem u rukama. Osim spontanih otpora lokalnog karaktera, patriote Hasan Priština, Bajram Curi, Isa Boletini, Elez Isufi i drugi, su pokušavali da organizuju rat protiv srpsko-crnogorskih okupatora i ujedine iscepke albanske zemlje sa nezavisnom albanskom državom.“ (K08, str. 136)

U istoj lekciji, žrtve nasilja karakterišu se kao **patriote ili šovinisti** u zavisnosti od toga da li su pripadali jednoj ili drugoj strani u sukobu:

„Jedna grčka banda izabrana od strane pravoslavne crkve tog mesta, varvarski je ubila sveštenika i pisca, patriotu, Papa Krista Negovana i nekoliko njegovih sugađana u februaru 1905. [...] U septembru 1906. jedna od četa ubila je mitropolita grčkog iz Korče, koji je bio u službi grčkog šovinizma.“ (K10, str. 68)

Pored ljubavi prema otadžbini, Albanci se kroz istoriju prikazuju i kao motivisani **ljubavlju prema slobodi**:

„Arbanaški/albanski narod je mnogo puta tokom istorije morao da se bori za svoju egzistenciju. Primamljiv geografski položaj i apetiti za teritorijom dovodi su razne osvajače. Ali borba za slobodu se nikad nije gasila.“ (K07, str. 70)

„Iliri se nikada nisu predali rimskim okupatorima, već su se neprestano borili za svoju slobodu.“ (K06, str. 87)

„Osim Kruje, Skenderbeg je veoma brzo uspeo da osloboodi i druge kule i tvrdave [...] Oslobođenje Kruje i drugih krajeva je dočekano sa velikom radošću kod arbanaškog naroda. Entuzijazam slobode je za kratko vreme zahvatio celu Arberiju.“ (K07, str. 61)

„Ustanici motivisani slobodom su se borili herojski.“ (K08, str. 106)

„Proglašenjem nezavisnosti Albanci su dobili pravo da budu slobodni i nezavisni, kao i svi drugi narodi.“ (K05, str. 71.)

„Oslobodilački rat albanskog naroda predstavlja jedan od najslavnijih perioda u istoriji albanskog naroda. On je istovremeno i sastavni deo Antifašističkog rata koji su razvili drugi narodi Evrope i sveta protiv nacifašističkih okupatora. Aktivnim učešćem u ovom ratu, albanski narod se svrstao na stranu pobednika u ovom ratu i na stranu demokratskih zemalja. U pogledu učešća, rat je bio svenarodni, prema nacionalnoj tradiciji učestvovanja u oslobodilačkim ratovima. Narod je učestvovao u ratu sa čistim idealima – borio se za nacionalno oslobođenje, slobodu i demokratiju.“ (K09, str. 116)

„Ceo albanski narod na Kosovu a pogotovo mladi imao je za cilj oslobođenje od srpskog ropsstva. Kao prva faza oslobođenja, smatralo se odvajanje od Srbije i stvaranje Republike Kosovo.“ (K13, str. 163)

„Ova borba, koju je predvodio Adem Jašari je postala primer otpora i inspiracija celom narodu za dostizanje slobode i nezavisnosti.“ (K09, str. 169)

Hrabrost pojedinaca izjednačava se, kao i patriotizam, sa osobinama celog naroda.

„Herojska dela koja su činili Arbanasi pod Skenderbegovim vođstvom, podigla su im ugled svuda u Evropi. Njegovo ime je bilo drago i ostalim porobljenim narodima Balkana.“ (K07, str. 70)

„Albanci su tokom borbi [za Valonu] pokazali visok stepen heroizma.“ (K09, str. 46–47)

„Svojim smelim akcijama borci su držali u panici srpsku vlast i podstakli moral i nacionalni ponos albanskog naroda.“ (K10, str. 128)

„Šaban Jašari je [...] pokazao neviđeni heroizam, suočavajući se i boreći sa srpskom policijom, koja je bila opremljena najsavremenijom i najsofisticiranijom opremom onog vremena.“ (K09, str. 169)

Sledeći stereotipi su **posvećenost** postizanju cilja i istrajnost u borbi.

„Albanski narod je učestvovao u borbama nezavisno od vere, regiona i političkih ubeđenja.“ (K11, str. 116)

„Osim hapšenja, zatvaranja, torture, ubistava i drugih vidova mučenja, protiv Albanaca je preduzeta još jedna mera. Oni su udaljavani sa svojih radnih mesta... Oni su, međutim, i u takvima uslovima opstali i nisu poklekli pred Srbijom.“ (K05, str. 102–103)

„Proglašenje Nezavisnosti Kosova je bila veoma važna pobeda našeg naroda. Ono je plod borbi i napora svih generacija našeg naroda. Odlukom 17. februara 2008. godine narod Kosova je osvojio svoja neosporna prava na slobodnu i nezavisnu vlast, kao što je imaju i drugi narodi Balkana i Evrope.“ (K09, str. 179)

Učenost, posvećenost znanju i obrazovanju, takođe je relativno čest, pozitivan stereotip o Albancima:

„Albanci su oduvek voleli obrazovanje... Pošto su rad škola na albanskom jeziku ometali osmanski osvajači, Albanci su otvarali nove škole, učili i pisali knjige na drugim jezicima.“ (K05, str. 49)

„Sa ponovnim osvajanjem Kosova 1918. od strane Kraljevine SHS, albanski narod na Kosovu je ostao bez škole, bez kulture i nauke.“ (K11, str. 94)

„Nakon proterivanja iz škola, vlasti su albanskim predavačima obustavile i mesečna primanja. Na taj način Srbija je mislila da će baciti Albance na kolena. Međutim, ljubav prema obrazovanju mlađih generacija mobilisala je albanske predavače da rade i bez nadoknade. Oni su bili svesni da rade zbog unapređenja i osamostaljivanja albanskog obrazovanja i zbog slobode i nezavisnosti Kosova.“ (K05, str. 102)

Pozitivni autostereotipi u srpskim udžbenicima

Srpski, kao i kosovski autostereotipi predstavljeni su po redosledu svoje zastupljenosti. Neki od primera koji ne spadaju u najzastupljenije, ali koji jasno održavaju kvalitet srpskih autosterotipa su sledeći:

„Srpski svet je postao pobožniji. Pojedinci, poput Jovana Rajića, dnevno su se molili po četiri puta, ponajviše ispred ikone presvete Bogorodice.“ (S03, str. 51)

„Srpski domaćini su s podjednakom pažnjom dočekivali i domaće i strane goste na konak i gostili ih kao svoje prijatelje i poznanike.“ (S03, str. 112)

„Ono (Srbi u južnoj Ugarskoj) je bilo ekonomski najsnažnije i najobrazovnije u čitavom Srpstvu.“ (S08, str. 37)

„Kao takav, on (Karađorđe Petrović) je usmerio herojskim putem tok srpske istorije.“ (S07b, str. 124)

Ratništvo, ratobornost, je, kao i u kosovskim udžbenicima, glavni stereotip koji se pripisuje sopstvenom narodu:

„Vest o srpsko-turskom sukobu iz koga živu glavu nije izvukao vladar moćnog Osmanskog carstva brzo se proširila u najudaljenije krajeve sveta.“ (S06, str. 129)

„Pogranični prostor Osmanske i Habzburške monarhije nastanjivali su Srbi, pogranični čuvari, ratnici i stradalnici obeju država.“ (S03, str. 46)

„Krajišnici su uspešno štitili Habzburšku monarhiju od turskih upada i ratovali su u sastavu habzburške vojske u skoro svim ratovima vođenim u Evropi.“ (S07b, str. 34)

„Iz...Srbije pohitali su dobrovoljci da brane Srpsku Vojvodinu.“ (S07a, 3.7 lekcija „Revolucije 1848/9 proleće naroda, Rodoljubi i liberali“)

„Srbi su se masovno odazvali pozivu austrijskog cara i u tzv. frajkorima, dobrovoljačkim odredima, ratovali su protiv Turaka. ... Mnogi Srbi, među njima i Karađorđe Petrović, sticali su tada ratno iskustvo, koje će im biti toliko potrebno početkom sledećeg veka.“ (S07b, str. 108)

„Bila je to jedna od najblistavijih pobeda srpskog oružja u istoriji (1914).“ (S08, str. 70)

„Dakle, rat je sa svojim višestrukim posledicama bio bitan faktor u povesti srpskog i ostalih balkanskih naroda i provincija, kasnije država.“ (S07b, str. 41)

Sledeći najčešći stereotip je **hrabrost** naroda, odnosno junaštvo pojedinaca koji mu pripadaju:

„U doseljenim Srbima, sviklim na ratove i velika odricanja, hrabrim i ratabornim...“ (S07a, 2.4 lekcija „Ratovi i seobe; U potrazi za utočištem“)

„[Vojna krajina bila je] stalni izvor odanih i veoma srčanih boraca.“ (S07a, 2.4 lekcija „Ratovi i seobe, Vojna krajina“)

„Hrabri borci i istinski junaci (uskok Stojan Janković) zaslužili su da uđu u istoriju i da budu opevani u narodnim pesmama.“ (S07b, str. 55)

„Ipak, preovladao je duh hrabrijih Srba koji su odlučili da kidaju podaničke lance ropstva i postanu prvi revolucionari na Balkanu. Spalili su šest stotina hanova; taj plamen sagoreo je strah od Turaka, raju oslobođio podanstva, Srbima vratio ponos i ljudsko dostojanstvo, vaskrsao im državu i doneo slobodu.“ (S03, str. 72)

„U rukama hrabrih Šumadinaca posle ugarka našlo se pero, ali njima je bilo teže da pišu pisma nego da pale hanove.“ (S03, str. 75)

„Ćele-kula je ostala da opominje Srbe na tursko varvarstvo i srpsko junaštvo i rodoljublje.“ (S03, str. 87)

Kao i u kosovskim udžbenicima, **slobodarstvo** je među najčešćim stereotipima:

„Slovenska plemena živila su u demokratiji, slobodno. Slobodu su davali i ratnim zarobljenicima.“ (S06, str. 40)

„U svesti i tradiciji Srba, najbolje iskazanim u njihovoj epici, značajan trag ostavili su hajduci, borci za slobodu.“ (S03, str. 18)

„Nadovezujući se na uspehe ustanaka, Vuk Karadžić je osmišljavao kulturni preporod i približavao srpski slobodarski narod Evropi, upoznajući je s njegovim nemalim duhovnim vrednostima.“ (S03, str. 115)

„Srbi, nekadašnja raja, ratnici i seobnici Turskog carstva, bez sopstvenog plemstva, ukidanjem feudalizma (1835) postali su društvo slobodnih seljaka.“ (S03, str. 132)

„Sretenjski ustav... jasno pokazao težnju naroda Srbije za ustavnim pravima i političkim slobodama.“ (S07a, 4.2 lekcija „Drugi srpski ustanak i borba za autonomiju, Sretenjski ustav“)

„Ideje Omladine o oslobođenju i ujedinjenju srpstva, ostale su međutim kao trajna inspiracija budućim naraštajima srpskih rodoljuba.“ (S07a, 4.4 lekcija „Druga vlada Miloša i Mihaila Obrenovića“)

„Srbi su bili suočeni sa rastućim nasiljem aga i begova... Oni se nisu mirili da ostanu kmetovi, večita raja.“ (S07a, 5.2 lekcija „Položaj Srba u Osmanskom carstvu, položaj Srba u Bosni i Hercegovini“)

„Od pada pod Turke, pa sve do 1918. godine, reči rob, grob i sloboda imaju posebno značenje u našoj povesti. Duh Vidovdana i Kosova je simbol borbe 'za krst časni i slobodu zlatnu'.“ (S03, str. 164)

Dalje se kroz istoriju naglašava **nepokornost** i otpor srpskog naroda:

„Carstvo na tri kontinenta pokorilo je srpske države i veći deo srpskog naroda, ali nije slomilo njegov duh i snagu otpora.“ (S07b, str. 46)

„[Odlazilo se] u hajduke... češće zbog otpora nasilju i nepravdi nego zbog razbojništva ili... koristoljublja.“ (S07a, 2.2 lekcija „Položaj Srba u Osmanskom carstvu; Hajduci i uskoci“)

„Kao što tursko ugnjetavanje nije prestajalo, tako nisu prestajale ni pobune srpske raje.“ (S07b, str. 96)

„Ona (Srpska revolucija) je bila veličanstven otpor srpskih seljaka turskom bezakonju i tiraniji.“ (S07b, str. 109)

„Prvi srpski ustanak trajao je skoro deset godina i po dužini trajanja je najuspeliji seljački ustanak u svetskoj istoriji.“ (S07b, str. 111)

„Središte otpora se... premestilo u uvek nepokornu Hercegovinu.“ (S07a, 5.2 lekcija „Položaj Srba u Osmanskom carstvu, položaj Srba u Bosni i Hercegovini“)

Ljubav prema otadžbini je, kao i u kosovskim udžbenicima, frekventan stereotip:

„Nijedan Srbin (Mehmed-paša Sokolović) više nije dosegao do tako visokih položaja na Porti, niti stekao mogućnost da bude na usluzi svom pokorenom narodu.“ (S07b, str. 39)

„I hajduci i uskoci ostavili su vidan trag u povesti srpskog naroda i njegovom identitetu, nacionalnom ponosu i rodoljublju.“ (S03, str. 55)

Na kraju, među redim stereotipima su **istrajnost...**

„Uprkos vekovnim progonima, iseljavanju u Srbiju, pritiscima da pređu na islam, pravoslavni Srbi... bili su najbrojniji narod u Bosni i Hercegovini.“ (S04, str. 57)

I tri stereotipa koji nisu među najčešćim u kosovskim udžbenicima: **tradicionalnost, dostojanstvenost i produhovljenost.**

„Seleći se i u najjudaljenije predele Ugarske, Srbi su, uz živu glavu, nosili moštvi svetitelja, ikone, knjige i dobro upamćena istorijska predanja.“ (S03, str. 32)

„Srbi su poštivali običaje i tradiciju. Narodne i crkvene praznike, posebno slave, proslavlali su uobičajeno veselo.“ (S03, str. 113)

„Od svih vrsta zuluma Srbi su najteže podnosili zlostavljanje devojaka i žena.“ (S07b, str. 109)

„On (Đorđe Petrović) je raji dao krila i povratio Srbima izgubljeno dostoјanstvo.“ (S03, str. 66)

Negativni autostereotipi u albanskim udžbenicima

Negativni autostereotipi u kosovskim udžbenicima znatno manje su zastupljeni nego pozitivni. U većini slučajeva radi se o pridavanju karakteristika albanskom narodu ili o generalizacijama, za koje se obično razlog nalazi van tog naroda, obično u srpskom ili drugom uticaju. Najčešće se naglašava **raseljenost** Albanaca i njihova primoranost na težak položaj stalnih migracija:

„Tako su srpski feudalci, predvođeni Nemanjićima, zauzeli plodne kosovske doline, dok su Arbanasi bili primorani da se povuku u planinske oblasti.“ (K07, str. 40)

„Stalna briga albanske vlade je i dalje bio težak položaj Albanaca koji su ostali pod Jugoslavijom i u Grčkoj. Albanski parlament, vlada i štampa su osuđivali masakre i neprekidno nasilje Jugoslavije nad Albancima sa Kosova. [...] Jugoslavija i Grčka su oduzele posede i imovinu Albancima u ime agrarne reforme i primorale ih da emigriraju u Tursku, Albaniju i druge zemlje, s ciljem da promene etničku strukturu stanovništva.“ (K09, str. 60–61)

„Nakon izbacivanja sa svojih radnih mesta, Albanci su ostali na ulici. Živeli su u teškim uslovima. Mnogi od njih su otišli u tuđinu, emigrirajući u Evropu, Ameriku ili daleku Australiju. Oni su otišli iz zemlje da bi osigurali svoju egzistenciju. Albanci koji su živeli na Kosovu imali su težak život. Njima su pomagale njihove porodice koje žive u inostranstvu. Albanski emigranti su

bili veoma solidarni i humani, zato što su pomagali i porodicama sa kojima nisu bili u srodstvu. Međutim, na Kosovu je bilo i takvih koji su jedva uspevali da obezbede hleb za svoje porodice.“ (K05, str. 102–103)

Diskriminisanost Albanaca kroz istoriju takođe se vezuje za Srbiju ili Jugoslaviju:

„Za razliku od ostalog stanovništva Kraljevine Jugoslavije, Albancima je uskraćeno svako nacionalno, demokratsko i ljudsko pravo.“ (K11, str. 95)

„Albanski narod na Kosovu i drugim albanskim teritorijama bio je jedan od najprezenijih naroda u Kraljevini SHS. Njima su se poricala nacionalna, demokratska i ljudska prava.“ (K13, str. 77)

Naredni stereotipi odnose se na albansko **stradalništvo, potčinjenost i nazadnost**:

„Problem za Albaniju bili su joj osvajački ciljevi susednih država, kao sto su: Srbija, Crna Gora, Grčka i Italija. Ove države su tokom 1914–1915. osvojile nekoliko albanskih teritorija, proizvodeći tako patnju i bedu albanskog naroda.“ (K11, str. 13)

„Albanci, ne samo što više nisu imali dozvolu da žive zajedno u jednoj državi, Albaniji, već su bili odvojeni i unutar jugoslovenske države. Albanci koji su ostali van albanske države smatrali su se ponovo okupiranim.“ (K05, str. 91)

„Uprkos velikom prirodnom bogatstvu i vitalnosti naroda na teritoriji naseљenoj Albancima, vladalo je naglašeno ekonomsko i kulturno zaostajanje.“ (K09, str. 76)

Među ređim karakteristikama nalaze se **portunost** Albanaca:

„Albanci sa Kosova i iz drugih etničkih albanskih oblasti su u početku bili protiv fašizma koji je okupirao Albaniju, ali su mnogo više mrzeli jugoslovensku vlast koja je okupirala Kosovo, i iz tog razloga su dočekali fašističke snage koje su okupirale Jugoslaviju kao svoje oslobođioce i spasioce.“ (K09, str. 110)

„Albanci su zbog proganjanja srpskih vlasti aprilsku katastrofu smatrali alternativom koja će olakšati njihov položaj, a fašističku vlast kao oslobođenje iz velikosrpskog ropstva.“ (K09, str. 110)

Njihovo **siromaštvo**, čiji se uzrok ponovo nalazi u stranoj vlasti:

„Albansko stanovništvo koje je po broju zauzimalo treće mesto posle Srba i Hrvata, u poređenju sa drugim stanovništvom, bilo je najsilnije.“ (K11, str. 169)

„Osim hapšenja, zatvaranja, torture, ubistava i drugih vidova mučenja, protiv Albanaca je preduzeta još jedna mera. Oni su udaljavani sa svojih radnih mesta. U svim gradovima i drugim zonama Kosova, okupatorska srpska vlast

je izbacivala Albance sa posla. Njihov broj porastao je na desetine hiljada. Oni su bili proterani sa posla samo zato što su bili Albanci. Namera Srbije bila je da siromaštvom natera Albance da padnu na kolena. Oni su, međutim, i u takvim uslovima opstali i nisu poklekli pred Srbijom.“ (K05, str. 102–103)

I na kraju, **autoritarnost**:

„Diktatorska komunistička vlast u Albaniji bila je oštira nego u bilo kom drugom socijalističkom mestu u Evropi.“ (K11, str. 177)

Negativni autostereotipi u srpskim udžbenicima

Najčešći negativni autostereotip u srpskim udžbenicima, koji nije zastupljen u kosovskim, jeste **nesložnost** i stalna podeljenost, nejedinstvo naroda:

„[Slovenska] plemena su vodila život po običajnom pravu... sazivani su zborovi na kojima su se okupljali predstavnici bratstava ili rođova. Bratstva su međusobno bila rascepmana i nejedinstvena.“ (S02, str. 56)

„Srbi, međutim, nisu bili okupljeni u jednoj zajedničkoj državi, već su tokom vremena osnovali nekoliko posebnih državotvornih oblasti.“ (S02, str. 66)

„Za vladavine nesposobnog cara Uroša centralna vlast je slabila. To su iskoristili pohlepni velikaši, koji su počeli da se osamostaljuju i da dele državu.“ (S06, str. 117)

„Verska podela je najtragičnija pojava u povesti srpskog naroda, budući da je razorila njegov identitet, i u 19. i u 20. veku onemogućavala njegovo ujedinjenje. Srpsko nacionalno biće ostalo je trodelno, ali dok se pravoslavni Srbi izjašnjavaju kao pripadnici srpske nacije, rimokatolici i muslimani sve više se smatraju Hrvatima, odnosno Bošnjacima.“ (S03, str. 23)

„Vidno ispoljavanje srpske nesloge u trenucima opasnosti bio je loš nagoveštaj pred okršaj.“ (S03, str. 79)

„Oni (Srbi) su služili u njihovim (Austrija, Turska i Mletačka republika) vojskama i učestvovali u svim njihovim ratovima, ginuli za njihove interese, često se međusobno satirući kao neprijatelji, jer su se nalazili u vojskama dve ili tri zaraćene strane.“ (S07b, str. 41)

„Od svih balkanskih naroda, Srbi su danas najslabije integrisana nacija.“ (S03, str. 154)

„Ovakva podela srpskog naroda i njihov život u dve, a zatim u četiri države sa različitim državnim tradicijama i uređenjem, i pored svesti o pripadnosti jednoj naciji, oblikovalo je osobnosti u shvatanjima, moralu, mentalitetu i karakteru Srba i udaljavala ih jedne od drugih.“ (S03, str. 155)

„Izuzetno negativna posledica seoba Srba, posebno u najudaljenijim i rubnim mestima, bila je njihovo odnarođavanje, koje se ispoljavalo na razne načine.“ (S03, str. 36)

Kao i Albanci, i Srbi su žrtve migracija, **raseljenosti**:

„Naseljavanje Srba u južnu Ugarsku bilo je podsticano, jer je bilo potrebno obezbediti granice i oživeti privredu u zapustelim oblastima.“ (S02, str. 221)

„U povesti Srba i u oblikovanju srpskog identiteta, ratovima i seobama pripada najvažnije mesto.“ (S03, str. 3)

„Srbi su se selili neprekidno, pa su seobe postale zla kob srpskog naroda, ostavljajući u njihovom biću bezbroj ožiljaka.“ (S03, str. 31)

„Srbi su bili podanici, raja Turskog carstva. Sinonim su za ratnika i seobnika, pošto su ratovi i seobe najvažnije pojave... srpskog naroda ovog vremena.“ (S03, str. 17)

Takođe, narod je **stradalnički**:

„Rukopis [Miroslavljevo jevanđelje] je imao veoma burnu i tešku istoriju, kao i sam srpski narod.“ (S06, str. 60)

„Dugogodišnje ropstvo, ispunjeno stradanjem i nasiljem, ulilo je u krv Srba strah od turske sile i moći.“ (S03, str. 45)

Period strane vlasti učinio ga je podaničkim, **potčinjenim**:

„Tri i po veka robovanja i podaničkog položaja u pomenutim državama ostavila su znatne posledice na srpski rod.“ (S07b, str. 107)

„Sav ostali srpski svet bio je u podaničkom položaju, u Turskoj kao raja, u Austriji kao kmetovi.“ (S07b, str. 154)

„Zulum i strahovlada dahija učinili su strah još većim – dosezao je granice užasa i bio ozbiljna prepreka Srbima na putu ka slobodi.“ (S03, str. 45)

„Dugo i teško ropstvo i podanstvo Srba opšta je karakteristika vremena od pada srpskih zemalja pod tursku vlast do Srpske revolucije.“ (S03, str. 65)

„Vekovno ropstvo lišilo je Srbe osećanja državnosti.“ (S03, str. 101)

Srpski narod je **anarhičan**, stereotip koji se, kao i nejedinstvo, ne javlja često u kosovskim udžbenicima:

„Nered i anarhija godili su srpskom temperamentu, uvukli su se u mentalni sklop Srba i postali deo njihove svakodnevice.“ (S03, str. 43)³³

³³ Lekcija „Knežinska samouprava u Beogradskom pašaluku“; podnaslov: „Ka Revoluciji“.

„Subordinaciju vlasti, od vožda do kmeta, propratio je Ivan Jugović u jednom govoru sledećim rečima: ’Ne dâ se svaki naučiti, ali može se naterati’. Izuzetno plodotvorno načelo za anarhičan srpski narod, koji se tek privikavao na sopstvenu državnu vlast.“ (S03, str. 103)

Sledeći stereotip po frekvenciji pojavljivanja jeste **siromaštvo** naroda:

„Post je smanjivao radnu moć pojedinaca, povećavao smrtnost usled slabe uhranjenosti i činio naciju tromom. Više od polovine kalendarske godine ispunjavali su praznici, što je smatrano uzrokom srpske lenjosti i siromaštva.“ (S03, str. 52)

Srbi su, u srpskim udžbenicima istorije, često predstavljeni kao **naivni**, naročito u odnosima sa naprednjim društvima:

„Nesporno je da su Turci bili veštiji, a Srbi naivniji, ali se taj odnos vremenom menjao.“ (S03, str. 108)

„Ustanici su olako odbili Portine predloge za mir i odmah prihvatili ruske ponude za nastavak rata. Bio je to preloman, revolucionaran trenutak, naivan i nimalo diplomatski.“ (S03, str. 84)

„Ruska diplomacija zapazila je srpsku dobrodušnost i neumešnost u vođenju političkih poslova.“ (S03, str. 107)

Na kraju, **nasilnost** kao karakteristika:

„Sloveni, kao varvarski narod, upadali su na teritoriju Vizantijskog carstva, pustošili ga i ugrožavali.“ (S02, str. 57)

„Okružen srpskim zemljama i hirovitim srpskim i bosanskim vladarima, Dubrovnik je u više navrata od 11. do 15. veka protiv njih ratovao, braneći svoj grad i teritoriju u zaleđu.“ (S02, str. 193)

„Ubistvom nekoliko Turaka, [Karadžorđe Petrović] postao je legendarna ličnost u očima šumadijske raje.“ (S07b, str. 124)

HETEROSTEREOTIPI

Heterostereotipi u albanskim udžbenicima

Stereotipi o Srbima su u kosovskim udžbenicima česti i eksplicitno ukazuju na kvalitet odnosa među narodima:

„Svi ovi događaji su potvrđivali da je albanski narod mrzeo srpsku vlast i da su njegove aspiracije bile da se oslobole i nacionalno ujedine.“ (K11, str. 26)

„Demonstracije su još jednom pokazale Srbiji da Albanci ne prihvataju da žive pod srpskom vlašću.“ (K09, str. 161)

„Iako je narod Kosova htio da iskaže svoju volju putem referendumu, nije mu bilo dozvoljeno. [...] Tim aktom učinjena je jedna velika istorijska nepravda albanskog narodu sa Kosova. Srbija je sve vreme nastavila da sprovodi strahovladu i teror nad albanskim narodom.“ (K05, str. 91)

Među stereotipima o Srbima gotovo da nema pozitivnih primera. Glavna karakteristika Srba, odnosno, kroz istoriju, Slovena, i kasnije Crnogoraca i Makedonaca jeste **nasilnost**:

„Dolazak Slovena na Balkan je izazvao velike posledice koje su se odrazile na drevne balkanske narode. Oni su zauzeli najveći deo ilirske teritorije, paleći, uništavajući i pljačkajući ilirske zemlje i stanovnike. Veliki broj Ilira je assimilovan od strane Slovena. Samo u današnjoj Albaniji, na Kosovu i njegovoj okolini, u današnjoj Makedoniji i Crnoj Gori, i još na nekoliko drugih mesta, Sloveni nisu uspeli da zbrisu ilirski narod.“ (K06, str. 123)

„Kosovo i druge albanske teritorije osvojene su od strane Srbije i Crne Gore i bespravno priznate na konferenciji ambasadora u Londonu. [...] Na ovim albanskim teritorijama, Srbija i Crna Gora su uspostavile vojnopolicijski režim i politiku genocida, oduzimanja imovine i proterivanja Albanaca u Tursku i u tek formiranu albansku državu, kao i nasilno nametanje svoje vere.“ (K10, str. 84)

„Nakon povlačenja nacifašističke okupacije, na Kosovo i na još neke albanske teritorije su prodrlje jedinice srpskih, crnogorskih i makedonskih partizana. Te jedinice su vršile nasilje nad albanskim narodom. [...] Teški zločini su svuda činjeni nad albanskim narodom. To je bilo najizraženije na Kosovu.“ (K05, str. 91)

„Srpski genocid je počeo ponovo u jesen 1944. godine. Srpska vojska je činila razne zločine, takoreći u svim gradovima i selima Kosova, obuhvatajući i albanska naselja i teritorije pod Makedonijom i Crnom Gorom.“ (K09, str. 156)

„Jugoslavija je iskoristila prekid odnosa sa Albanijom 1948. godine da pojača teror i nasilje nad Albancima. [...] Ovaj talas represije se nastavio do Plenuma na Brionima 1966. godine.“ (K09, str. 160)

Dalje, institucije vezane za Srbe vezuju se za **teror** nad Albancima.

„Ove vojne sile (grčka, srpska, crnogorska) su činile zverstva i zločine. Ubijali su, hapsili, pljačkali i palili mnoge albanske naseobine.“ (K05, str. 79–80)

„Jugoslovenska vlast je, da bi pojačala iseljavanje Albanaca, na zimu 1955–1956. godine započela akciju prikupljanja oružja. Akcija za Albance nije bila ništa novo. To se desilo i posle balkanskih ratova i Prvog svetskog rata i bilo

je praćeno neviđenim terorom od strane policijskih srpsko-crnogorskih organa.“ (K11, str. 188)

„U ovim uslovima srpska okupatorska vlast mobilisala je snažnu vojnopolicijsku i propagandnu mašineriju, ne samo protiv jedinica OVK već i protiv civilnog stanovništva, što je rezultiralo užasnim scenama varvarizma krvavih eskadrila, ubistvima i masakrima nemoćnog i nedužnog naroda (dece, žena i starih), spaljivanjem kuća, useva, masovnim zatvaranjima mladih u zatvore, itd.“ (K10, str. 205)

U kosovskim udžbenicima Srbi, ali i drugi balkanski narodi, vezuju se za **šovinizam**:

„Albanija namerno nije pozvana u ovaj (balkanski) savez. Prvi balkanski rat je stvorio novu političku situaciju za Albance. Kao i drugi narodi Balkana, i albanski narod se vekovima borio protiv osmanske vladavine i čekao na potpuno oslobođenje Balkana. Međutim, albanski narod je bio i predmet šovinističkih pretenzija susednih zemalja, jer se nalazio između starih i novih osvajača, praktično između dve vatre.“ (K08, str. 111)

„Pored toga, povećana je pohlepa šovinističkih susednih država. Države Balkana, Srbija, Grčka, Crna Gora i Bugarska, upotrebljavajući različita propagandna sredstva, kao i naoružane bande, pokušavale su da otcepe što više albanskih teritorija.“ (K10, str. 65–66)

„Ova kraljevina nije mogla da bude država bez kontradiktornosti, zato što je prisilno obuhvatila nekoliko naroda. [...] Iz samog imena kraljevine se jasno videlo da su u njoj prava imali samo Srbi, Hrvati i Slovenci, ali su Srbi imali glavnu ulogu. Državna vlast je bila u rukama kraljevske dinastije Karađorđević, i imala naglašen velikosrpski šovinistički karakter.“ (K09, str. 33)

„U uslovima pogoršanja politike između Srba i Hrvata, 20. juna 1928. godine, srpski šovinistički krugovi su u parlamentu ubili rukovodioca opozicije, Stjepana Radića i još dva hrvatska poslanika.“ (K11, str. 80)

Pored toga, srpski narod **diskriminiše** druge narode:

„U novoj državi dominirao je srpski narod. Oni su vladali državom i sledili su politiku šovinizma, nasilja i terora, da bi denacionalizovali ostale narode. Makedonce i Crnogorce nisu priznavali kao posebne narode, već su ih smatrali delom srpskog stanovništva. U jako teškoj poziciji bili su neslovenski narodi, Albanci, Mađari, Nemci, itd. Njima se uskraćivalo pravo na školovanje na maternjem jeziku, pravo na kulturu, itd. Konstantna dominacija Srba u političkom životu države produbila je razlike i pogoršala odnose...“ (K11, str. 79)

Srbi se često predstavljaju kao izrazito **surovi**, ta svirepost naročito se naglašava u odnosu na albansku decu:

„Nakon završetka Prvog svetskog rata Kosovo i druge albanske teritorije je ponovo okupirala Srbija. Srpska vlada ponašala se dosta svirepo. Njihova vojska je spalila i uništila čitava sela. Na hiljade Albanaca je bilo prisiljeno da emigrira sa zemlje svojih predaka.“ (K05, str. 80)

„Broj albanske dece koja su pohadala osnovnu školu na srpskom jeziku bio je jako mali, zbog toga što ona nisu znala srpski jezik, dok je odnos srpskih nastavnika prema njima bio jako grub. Fizičko nasilje nastavnika dovelo je do toga da albanski učenici napuštaju školu. Kao posledica cele ovakve politike, na Kosovu je preko 90% albanskog stanovništva bilo nepismeno.“ (K11, str. 94–95)

„U ovim uslovima je srpska okupaciona vlast preduzela mere, ne samo protiv jedinica OVK već i protiv civilnog stanovništva. U februaru 1998. godine, u selu Likosan, u okrugu Drenice, srpska policija je izvela neviđen masakr. Srpske jedinice tokom ovog dela nisu čak poštovale ni žene i decu.“ (K11, str. 201)

U isto vreme naglašava se **militantnost**, odnosno vojna dominacija Srba:

„Uprkos oružanom otporu albanskog naroda, srpske i francuske trupe su, tokom oktobra 1918. uspele da osvoje Kosovo i druge albanske teritorije. Postavljena je administracija koja je bila podržana od strane vojske i policije i izvršen je neviđen državni teror nad Albancima. [...] Ali, ove represivne mere srpskih vlasti nisu dovele do toga da albanski narod poklekne.“ (K11, str. 25)

„Borba je bila krvava i neravnopravna. Srpska vojska i žandarmerija je topovima gađala Galicu, rodno selo Azima Galice. Otpor Azema Galice i njegovih saboraca je bio herojski. Srpska strana je imala mnogo gubitaka.“ (K11, str. 86)

Srbi su **zavojevači**, okupatori albanske zemlje:

„Takov završetak balkanskih ratova je samo još više produbio nesuglasice i pogoršao odnose između naroda Balkana. Odnosi su se naročito pogoršali između Albanaca sa jedne strane i, sa druge strane, Srba, Grka i Crnogoraca, koji su okupirali albanske teritorije.“ (K08, str. 131)

„Njihova jasna platforma za oslobođenje od srpskog zarobljeništva je podigla nadu i našla oslonac u albanskom stanovništvu.“ (K11, str. 201)

Pored ovih čestih stereotipa, upečatljiva je i **perfidnost, sklonost ka manipulaciji, prevari i provokacije Srba (i Crnogoraca)**:

„Crna Gora je pokušala da koristi Albance za svoje ciljeve. Kada ljudi koji su živeli u planinama nisu pristali da služe planovima crnogorskog kralja Nikole da osvoji sever Albanije, on im je uskratio pomoć.“ (K10, str. 73)

„Uprkos nastojanjima Vlade da se čuva od srpskih provokacija i oružanog konflikta sa Kraljevinom Srba, Hrvata i Slovenaca, narod iz okupiranih oblasti

je, ne mogavši da izdrži srpsku okupaciju, preduzeo nekoliko oružanih akcija.“ (K09, str. 48)

„Kraljevina SHS jedno vreme nije preduzimala vojne mере да поврати власт над овом зоном. Čак је и послала и свог комесара да разговара са Azemom Galicом. Али покушаји разговора нису успели због Azemovog odbijanja. Он је ipak jako добро познавао планове и превare које могу да учине београдски званичници.“ (K13, str. 68)

„Demonstracije iz 1968. године су изнеле на видело велики проблем Albanaca u Jugoslaviji, koji je do тада jugoslovenski režim uspevao umešно да камуфлира. Žrtve su bile velike, jer су usledila ubistva, ranjavanja, zatvaranja, izbacivanja sa posla i други обlici represije.“ (K09, str. 161)

Heterostereotipi u srpskim udžbenicima

Iako se u srpskim udžbenicima može pronaći нешто pozitivnih stereotipa o Albanцима, они су највећим делом negativni. Albanci se најчеšће povezuju са **насиљем**, које се испољава према Србима:

„Kako bi svojim sаплеменицима из severne Albanije stvorili prostor за насељавање у плодне рavnice Metohije i Kosova, проганјали су Srbe i raseljavali njihova села.“ (S07a, 5.2 лекција „Položaj Srba u Osmanskом carstvu, Stara Srbija“)

„Albanci су организовано спроводили поколј Srba, као и Mađari i Nemci u Vojvodini.“ (S04, str. 187)

„Prvi znaci destabilizације Jugoslavije јавили су се на Kosovu. У пролеће 1981. на Kosovu су избиле националестиčке и separatističке демонстрације. Иако су угушене акцијом полицијских снага, стање на Kosovu није било стабилно. Настављени су албански притисци на Srbe, уништавање имовине, па и убиства из националне mržnje.“ (S08, str. 184)

Tokom istorije, nagлашава се **разбојништво** Albanaca:

„Turska država била је у дубокој кризи иnjene власти нису могле, а често ни хтели, да спреče brutalno насиље албанских одметника над srpsким становништвом.“ (S08, str. 43)

„Komite – njihova активност је некада била од користи, али се дејсавало да је доводила до одмазде турских власти и албанских банди према локалном srpsком становништву.“ (S08, str. 44)

Albanci kroz istoriju u srpskim udžbenicima pokazuju i **оптунизам** (появљује се и као autostereotip u kosovskim albanskim udžbenicima):

„Ako se izuzmu Albanci, koji su se identifikovali sa Turcima sve do druge polovine 19. veka, ova pojava oseća se kod svih balkanskih naroda.“ (S03, str. 169)

„Nacionalni pokret Albanaca... kasnio je... Albanci su... do velike istočne krize bili stub odbrane osmanskog poretka na Balkanu.“ (S07a, 3.10 lekcija „Velike sile i Istočno pitanje, balkanske revolucije“)

U odnosima sa Srbima pokazuju **surovost**:

„Položaj raje u Rumelijskom pašaluku nije bio nimalo lakši. ’Sirotinja cvili i pišti, do Boga se čuje’. Najteže je bilo na prostorima Stare Srbije, gde su upravnici administrativnih jedinica bili šiptarski feudalci.“ (S03, str. 147)

Jedan od stereotipa koji je pozitivan, odnosno javlja se i među pozitivnim autostereotipima i u srpskim i u albanskim udžbenicima jeste **nepokornost**.

„Međutim, starosedeoci koji su živeli zajedno i čija su naselja grupisana u veće skupine nisu slovenizirani. Običaje, jezik i druga narodna obeležja sačuvali su Albanci.“ (S06, str. 42)

„Međutim, Turci su nailazili na snažan otpor, posebno u vreme Đordja Kastriota Skenderbega. Zbog duge borbe s Turcima Skenderbeg je postao poznat širom Evrope. Tek posle njegove smrti Turci su zaposeli najveći deo Albanije...“ (S06, str. 125)

„Skenderberg je postao sinonim arbanaškog otpora osmanskoj vlasti, te je stoga postao centralna ličnost albanskog narodnog predanja i kasnije nezabilazna tema u formiranju nacionalnog identiteta.“ (S02, str. 217)

Međutim, Albanci su i **osvetoljubivi**:

„Iz oslobođene južne Srbije, na Kosovo su doseljeni Albanci proterani iz Toplice i Jablanice. Albanci su se za izgubljena imanja svetili kosovskim Srbima...“ (S07a, 5.2 lekcija „Položaj Srba u Osmanskom carstvu, Stara Srbija“)

Kao i ostali balkanski narodi, i Albanci su kroz istoriju bili **potčinjeni**:

„Pokoreni narodi živeli su teško i trpeli su razna bezakonja, ugnjetavanja i nepravde.“ (S07b, str. 42)

Na kraju, Albanci su **anarhični**:

„Anarhija i bezvlašće posebno su pogodovali brojnim albanskim odmetnicima i bandama, koje su krstarile Kosovom i Metohijom, pljačkajući imovinu srpskim porodicama, otimajući žene i decu, ucenjujući čitava sela.“ (S04, str. 56)

U odnosima sa Srbima su i **tlačitelji**:

„Veći deo Stare Srbije bio je pod vlašću albanskih paša koje su ugnjetavale... pretežno srpsku raju.“ (S07a, 4.5 lekcija „Kneževina Srbija – prostor, stanovništvo, privreda“)

„Jedan deo našeg sveta u zapadnoj Makedoniji i na Kosovu i Metohiji prešao je na islam pod pritiskom Albanaca muslimana.“ (S07b, str. 43)

Heterostereotipi o ostalim etničkim grupama

Heterostereotipi o ostalim grupama imaju zajednički imenitelj u Turcima Osmanlijama, koji figuriraju i u albanskim i u srpskim udžbenicima pre svega kao negativni.

Heterostereotipi o Osmanlijama u albanskim udžbenicima

U kosovskim udžbenicima, negativni stereotipi o Osmanlijama su manje prisutni nego u srpskim udžbenicima, a po sadržaju se mogu porediti sa negativnim stereotipima o Srbima:

„Albanski otpor se nastavio još nekoliko meseci u planinskim oblastima oko Đakovice, Ljume i Debra. Osmanske snage su nad Prizrenskom ligom i Pivremenom albanskom vladom sprovele besprimeran teror širom zemlje. Na hiljadi Albanaca je bilo uhapšeno i osuđeno na teške kazne zatvora ili protezano van domovine.“ (K08, str. 79)

„Krajem XIX veka, Albanci su se i dalje suočavali sa divljom osmanskom vladavinom koja je u korenu sasecala svaki albanski politički i kulturni potkret.“ (K08, str. 83–84)

„Konferencija je odredila severne i severoistočne granice, isključujući iz Albanije celo Kosovo, kao i Skoplje, Kumanovo, Tetovo, Gostivar, Kerčovu, Strugu, Ohrid i druge teritorije. Ove albanske teritorije su prešle iz osmanskog jarma pod srpsko-crnogorski jaram.“ (K08, str. 134)

Heterostereotipi o Osmanlijama u srpskim udžbenicima

Pozicija Srba u kosovskim udžbenicima slična je poziciji Osmanlija u srpskim, gde su stereotipi o njima mnogo češći i izrazito negativni:

„Ropstvo i sloboda, podanici i slobodni seljaci (nešto građana), nepismenost i pismenost, ugušena knežinska samouprava i samostalna država, turski sultani

i srpski kneževi, Srbija s Turcima i Srbija bez Turaka i sa nacionalnim institucijama.“ (S07b, str. 155)

„O Turcima je u svesti balkanskih naroda ostala negativna predstava...“ (S03, str. 168)

Turci Osmanlije su **nasilni, opasni porobljivači:**

„Srpsko selo je izgubilo mir, a srpski seljak obraz usled nasilja vršenog nad devojkama i ženama.“ (S03, str. 67)

„I niži organi turske vlasti, kao i obični Turci, ponašali su se neljudski.“ (S07b, str. 117)

„Opasnost od Turaka bila je sveprisutna i niko se nije osećao sigurnim.“ (S02, str. 210)

„Naši preci iz ovog vremena osećali su stalnu nesigurnost i strah od: Turaka, gladi, kuge, smrti i prirodnih nepogoda – nevolja koje su im svakodnevno ugrožavale život.“ (S03, str. 25)

„I kada su odvažni hajduci i učeni kaluđeri, razumni knezovi i oprezni domaćini, i sva srpska raja, zapali u očajanje zbog nasilja nezabeleženog u povesti, u vreme dahijske strahovlade...“ (S03, str. 66)

„Zulum dahija, kao i ostalih Turaka, prevazišao je sve granice ljudske trpeljivosti.“ (S07b, str. 109)

Turci su takođe **moćni**, sposobni su da **gospodare** narodima:

„Nasuprot rascepkanim i nesložnim balkanskim zemljama, Turci Osmanlije imali su dobro organizovanu državu.“ (S06, str. 116)

„Bili su okrenuti islamu i sledili su njegova verska pravila i zakone. Jedan od njih bilo je i potčinjavanje nemuslimanskog sveta, što je motivisalo njihova dalja osvajanja i širenje. Uskoro je Mala Azija postala pretesna da zadovolji osmanske teritorijalne pretenzije.“ (S02, str. 199)

„Svoje vazale, po pravilu, Turci su ostavljali na vlasti do kraja života, a u početku od njih nisu tražili mnogo.“ (S06, str. 121)

„Vremenom su Srbi podražavali tursko gospodstvo u svemu, pa i u oblačenju.“ (S03, str. 024)

Turci su **osvetoljubivi i surovi:**

„Mnogi njeni žitelji našli su smrt ispod turskog osvetničkog mača ili u nemirnim talasima pomenutih reka.“ (S03, str. 92)

„Veliki vladari lišeni su emocija, pa je mnogima svirepost bila urođena. Ona se kod njega (Sulejman Veličanstveni) iskazala mučkim ubistvom dvojice sinova u ime državnog interesa!“ (S07b, str. 30)

„Odabrani dečaci postajali su robovi, te je ovaj običaj predstavljao vrhunac surovosti prema hrišćanskim porodicama. Srbi su s pravom ovu pojavu nazivali dankom u krvi.“ (S03, str. 7)

I, kao i u kosovskim udžbenicima, spoljni akter odgovoran je za nazadnost, u ovom slučaju to su Osmanlije.

„Primitivniji turski feudalni poredak znatno je usporio ekonomski i društveni razvoj pokorenih naroda.“ (S06, str. 127)

Stereotipi o ostalim grupama u srpskim udžbenicima

Dve grupe se, pored Osmanlija, karakterišu pretežno negativnim stereotipima u srpskim udžbenicima, Muslimani/Bošnjaci i Crnogorci. Stereotipi prema Muslimanima, odnosno Bošnjacima su, iako malobrojni, izrazito negativni u srpskim udžbenicima:

„[Husein-kapetan Gradaščević] [b]io je krupan, snažan, nadmen i prek. Ti-pičan je predstavnik onih bosanskih muslimana, koji nisu imali jasan cilj – niti su bili spremni da trpe sultanove vezire u Travniku, niti su bili spremni da sasvim kidaju veze sa Portom.“ (S03, str. 146)

„O Turcima je u svesti balkanskih naroda ostala negativna predstava, uz retke izuzetke, a još gora o svojim sunarodnicima koji su primili islam, i kao konvertiti morali da dokazuju svoju pravovernost.“ (S03, str. 168)

„Memoaristi s početka 19. veka beleže da su ti muslimani, poturčenjaci, bili gori i nesnosniji raji od Osmanlija, pravih Turaka.“ (S03, str. 111)

„Prihvatanjem islama ljudi su menjali verovanje, način života, mišljenje, čak i izgled, budući da su se muslimani razlikovali od nevernika i garderobom. Sve to uticalo je da islamizovani svet stekne drugačije mentalne osobine.“ (S03, str. 13)

„Primivši islam i postavši privilegovan deo društva, ali zadržavši srpski jezik, muslimani u Bosni – Bošnjaci, kako sebe danas nazivaju, vremenom su postali deo islamske civilizacije, otuđen od svoga naroda.“ (S07b, str. 43)

Stereotipi o Albancima se, pored poistovećivanja s Osmanlijama, najčešće porede upravo sa Bošnjacima, odnosno svim Muslimanima:

„Albanci, favorizovani u pogledu naseljavanja i privilegovani kao muslimani, nametali su Srbima ime, jezik i običaje. Taj proces poznat je kao arbanašenje.“ (S03, str. 15)

„Bosanski begovi...uz begove u Albaniji i na Kosovu, [bili su] glavna kočnica prosvetljenim reformama...“ (S07a, 5.2 lekcija „Položaj Srba u Osmanskom carstvu, Položaj Srba u Bosni i Hercegovini“)

Crnogorci, koji se tretiraju i kao „drugi“, ali i kao deo srpskog naroda, predstavljeni su neobičnom mešavinom pozitivnih i negativnih stereotipa:

„Pravoslavlje, Rusija i Srbija, tri su bitna činioca u povesti Crne Gore. Crnogorci su se kleli u sva tri, ali nikada iskreno, već prema potrebama koje su im nametali siromaštvo, borba protiv Turaka i nimalo lak život u planinskim bespućima.“ (S03, str. 136)

„Plemenska anarhija bila je najveće zlo u Crnoj Gori i najveća smetnja nastanku države. Ona je stvorila uslove za četovanje, koje je tumačeno kao odušak crnogorske bijede.“ (S03, str. 137)

„Ratovanje protiv Turaka, sa četovanjem, i glad vidno su uticali na formiranje ličnosti crnogorskog čoveka. Opšte siromaštvo podsticalo je Crnogorce na neprekidno raseljavanje.“ (S03, str. 141)

„Crnogorci su se odlikovali junaštвом, bistrinom, snalažljivošću i šalama na sopstveni račun.“ (S03, str. 142)

„Crna Gora je malena oblast nastanjena srpskim narodom, ali na tom nevelikom prostoru stalo je „mnogo istorije“.“ (S07b, str. 141)

„Upadi na teritoriju drugog plemena ili na teritoriju pod turskom vlašću nazivani su četovanje. Suština četovanja je u ubiranju plena, pa se ono smatralo nekom vrstom privređivanja.“ (S07b, str. 143)

„Sukobi među plemenima, krvna osveta i opšta zaostalost... sprečavali su Crnu Goru da napreduje iz zatvorenog, patrijarhalnog sveta balkanskih brđana...“ (S07a, 4.6 lekcija „Crna gora u XIX veku (do 1878), teritorija, stanovništvo, začeci državne organizacije“)

Literatura

- „Put iz bratstva i jedinstva – etnička distanca građana Srbije“, u: Srećko Mihailović (ur.), *Kako građani Srbije vide tranziciju: istraživanje javnog mnenja tranzicije*, Friedrich Ebert Stiftung, Beograd, 2010.
- „Textbooks Round the World: It Ain't Necessarily So,“ *The Economist*, 10 2012, <http://www.economist.com/node/21564554>.
- Allport, Gordon W., *The Nature of Prejudice*, Garden City, New York: Doubleday, 1958.
- Brewer, M. B., „The Psychology of Prejudice: Ingroup Love and Outgroup Hate?“, *Journal of Social Issues*, 55(3), 429–444.
- Dovidio, John F., et al., „Stereotyping, Prejudice, and Discrimination: Another Look,“ in: *Stereotypes And Stereotyping*, ed. Neil Macrae and Charles Stangor, Guilford Press, 1996, str. 276–322.
- Gatto, John Taylor, *Weapons of Mass Instruction: A Schoolteacher's Journey Through the Dark World of Compulsory Schooling*, New Society Publishers, 2010.

- Golubović, Zagorka, Kuzmanović, Bora i Vasović, Mirjana, *Društveni karakter i društvene promene u svetu nacionalnih sukoba*, Beograd, Institut za filozofiju i društvenu teoriju i „Filip Višnjić“, 1995.
- Green, Donald P. and Seher, Rachel L., „What Role Does Prejudice Play in Ethnic Conflict?“ *Annual Review of Political Science* 6, No. 1 (2003): 509–531.
- Hilton, James L. and von Hippel, William, „Stereotypes,“ *Annual Review of Psychology* 47, no. 1 (1996): 237–271.
- Höpken, Wolfgang, ed., *Öl Ins Feuer? Schulbücher, ethnische Stereotypen und Gewalt in Südosteuropa – Textbooks, Ethnic Stereotypes and Violence in South-Eastern Europe*, Hannover: Studien zur Internationalen Schulbuchforschung, Vol. 89, 1996.
- Kuzmanović, Bora, „Etnička distanca u Crnoj Gori“, u: Đukanović, Borislav, Kuzmanović, Bora, Lazić, Mladen, i Bešić, Miloš: *Nacija i država*, Podgorica, SoCEN, 2001, str. 177–246.
- Kuzmanović, Bora, „Socijalna distanca prema pojedinim nacijama“, u: Lazić, M. (prir.), *Razaranje društva*, Beograd, „Filip Višnjić“, str. 225–244.
- Lippmann, Walter, *Public Opinion*, Transaction Publishers, 1997.
- Mackie, Diane, et al., „Social Psychological Foundations of Stereotype Formation“, in: *Stereotypes And Stereotyping*, ed. Neil Macrae and Charles Stangor, Guilford Press, 1996, str. 41–79.
- Mihailović, Srećko, „Etnički autostereotipi i heterostereotipi na Kosovu“, *Sociologija*, 40 (3), 1995.
- Pingel, Falk, *UNESCO Guidebook on Texbook Research and Texbook Revision*, UNESCO, 2010.
- Plut, Dijana, Rosandić, Ružica i Pešić, Vesna, *Ratništvo, patriotizam, patrijarhalnost: analiza udžbenika za osnovne škole*, Centar za antiratnu akciju, 1994.
- Popadić, Dragan i Biro, Mikloš, „Autostereotipi i heterostereotipi Srba u Srbiji“, *Nova srpska politička misao*, 1999, br. 1–2, str. 89–109.
- Saldana, J., *An Introduction to Codes and Coding. The Coding Manual for Qualitative Researchers*, Sage Publications Ltd, 2009, str. 1–31.
- Sherif, M., *In Common Predicament: Social Psychology of Intergroup Conflict and Cooperation*, Boston, Houghton Mifflin, 1966.
- Stangor, Charles and Schaller, Mark, „Stereotypes as Individual and Collective Representations“, in: *Stereotypes and Prejudice: Key Readings*, ed. Charles Stangor, Psychology Press, 2000, str. 3–37.
- Stojanović, Dubravka, „Konstrukcija prošlosti – slučaj srpskih udžbenika istorije“, u: *Di-jalog povjesničara/istoričara* 5, Zagreb, 2001, str. 31–44.
- Stojanović, Dubravka, „Slow Burning: History Textbooks in Serbia, 1993–2008“, in: *Transition and the Politics of History Education Southeast Europe*, Augusta Dimou (ed.), V&R unipress, 2009, str. 141–158.
- Sumner, W. G., *Folkways – A Study of the Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Mores, and Morals*, New York, Ginn and Company, 1906.
- Tajfel, Henri, *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology*, Cambridge: Cambridge University Press, 1981.
- Terracciano A., et al., „National Character Does Not Reflect Mean Personality Trait Levels in 49 Cultures“, *Science* (New York, N. Y.) 310, No. 5745 (October 7, 2005): 96–100.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

323.1(=163.41:=18)(082)
130.2(497.115)(082)

ETNIČKI stereotipi i nacionalni mitovi kao prepreke
pomirenja u srpsko-albanskim odnosima / urednici
Goran Tepšić, Radmila Nakarada, Mirjana Vasović. –
Beograd : Fakultet političkih nauka, 2015 (Beograd :
Glasnik). – 245 str. : ilustr. ; 24 cm

Tiraž 300. – Napomene i bibliografske reference uz
tekst. – Bibliografija uz svako poglavlje.

ISBN 978-86-84031-82-4

- a) Срби – Етнички односи
- b) Албанци – Етнички односи
- c) Филозофија културе – Митови – Косово и Метохија

COBISS.SR-ID 212337932